

BABEL VÖRÖS KOZÁKJAI ÉS A PESTI SRÁCOK

Fejér Ádám

A liberális beállítottságú Iszaak Babelnél az ihlet az előítéletek elleni küzdelemből táplálkozik. A babeli ihlet természete a legkézzelfoghatóbban azokban az expresszív képekben ragadható meg, amelyek elbeszéléseit annyira jellemzik. Micsoda költői erő, a gondolatot fakasztó érzékelés micsoda elevensége mutatkozik meg ezekben a részletekben: „Künt a kertben a fasorok összefolytak az ég feketeségében. Zöld villámok lángoltak a templomkupolákon. Mezítelen holttest hevert a vasúti töltés alján, s a holdfény ott folydogált szétterpesztett lába között.” (*A novogradi templom*) Csehov annak idején azt tanácsolta (a liberális beállítottság műfajteremtő elvvé emelése vele kezdődött, bár ez őt magát nem elégtette ki), hogy a hold banális motívumának fölfrissítése érdekében kívánatos fényét az árokparton megcsillanó üvegcseréppel tükröztetni. A huszadik századi író, a polgárháború krónikása túllép az impresszionisztikus hatásokat kedvelő tizenkilencedik századi mester tanításán: az üvegcserép helyére szétterpesztett lábú mezítelen holttest kerül, és a róla visszaverődő holdfény a hullából szivárgó testnedvekkel azonosítódik. Babel eljárását az teszi teljessé, hogy a könnyen szellemtelenségbe zuhanó naturalizmus vagy a transzcendenciát dühösen tagadó futurizmus csapdáját elkerülendő, a holdfény megvilágítja a templomkupolát is. A hamis idealizálás kivédése céljából azonban a kupolán lángoló zöld villámok nem a menny, hanem a pokol fényeit idézik.

Az *Este* című elbeszélés néhány expresszív motívuma egy groteszk szerelmi rajongás történetét sűríti magában: „Galín a mosónőkre emeli imádattal teli hályogos szemét, és az elhalt cárok kriptáit háborgatja fáradhatatlanul. Görnyedt alakját előnti a hold, amely mint valami kihívó tüske ágaskodik ott fenn az égen, nem messze csattognak a nyomdagépek, és tiszta fényben fürdik a rádióállomás. Irina odasimul Vaszilij, a szakács vállához, és úgy hallgatja a szerelem buta, gügye suttogását, felette az ég sűrűjében csillagok botorkálnak. Irina elbóbiskol, összeszorítja duzzadt ajkát, és tágult szemmel nézi-nézi Galint.” Mikor „az égen kihuny a vidéki nap bandzsa lámpása”, a Vörös Lovas újságírója, a reménytelenül szerelmes Galín a cári család kivégzésének történetével szórakoztatja szíve hölgyét. A sóvárgó lelkű ember „áldozatos felvilágosító tevékenységét” szimbolizálja a nyomdagépek csattogása és a tiszta fényben fürdő rádióállomás. A holdfény az ő görnyedt alakját is előnti, de ahelyett hogy megvilágítaná, és a lelkét szorongató görcsöktől megszabadítaná, a figura hatására a hold maga tűnik az ég magasán ágaskodó kihívó tüskének. A mosónő, aki a szakácsot részesíti kegyeiben, hallgatja a szerelem tompa, gügye suttogását, vagyis azt, amit a „keskeny vállú, sápadt, vaksi” Galín a cári család botrányairól meg a jekatyerinburgi proletariátus ítéletéről mesél, és amit Galín szerint Irinának „tudnia kell”. Babel képépítése tökéletes: ha az égen tüskeként meredező hold Galín alakjának felel meg, az ég fekete sűrűjében (az eredeti szöveg szerint „az ég fekete hínárjában”) botorkáló csillagok Irina alakját jelképezik. A lelemény ősrégi: mi másba szerelmes a hold, ha nem a csillagokba? De lehetne-e eredeti retorikai értékétől jobban megfosztani, mint ahogy Babel teszi? A duzzadt érzéki ajakkal tompán bóbiskoló és a beszélőt tágult szemmel, üres tekintettel szemlélő Irina csillaga bizony az éj – egyáltalán nem égi, hanem víz alatt, növényi – szövedékében, sötét hínárjában botorkál.

A liberális álláspontra helyezkedő Babel költői invenciói az előítéletek, a megszokás elutasításából fakadnak, de mint már Csehov sem, a hiteles huszadik századi alkotó nem tulajdonít a tagadásnak föltétlen jelentőséget. Idegen tőle az a fonák eljárás, amelyet az irányzat huszadik századi kisiklását bírálva, Chesterton ironikusan liberális dogmának nevez. Babel Tolsztojtól, Dosztojevszkijtől, a legnagyobbaktól eltérően nem vállalkozik az emberlélet megalapozó igazság megszólaltatására, de Csehovhoz hasonlóan tudja, több dolgok vannak, amelyek a világból kiinduló gondolkodás előtt rejtve maradnak. Talán a kötet legdrámaibb motívuma annak megragadása, hogyan tapasztalja meg határait az Istent a világban kereső liberális: „A falu szinte úszott és megdagadt, vérvörös agyag csorgott szomorú sebeiből. Az első csillag felragyogott a fejem felett, és elmerült a fellegekben. Az eső csapdosta a lombokat és elernyedte. Az este úgy repült az ég felé, mint egy csapat madár, és a sötétség rám borította nyirkos koszorúját. Alig vonszoltam a lábam, és meggörnyedve a gyászkoszorú súlya alatt mentem előre, s a sorstól könyörögve kértem a legegyszerűbb dolgot, azt, hogy végre tudjak embert ölni.” (Ütközet után)

Nem mintha Ljutov minden igyekezete arra összpontosulna, nehogy „a kinderbalzsamok fajtájából valónak”, anyámasszony katonájának tűnjék, amint attól állomáshelyére érkezése alkalmával parancsnoka tartott. (Az első libám) Azóta a kozákok befogadták, ezért kellett a gazdasszony libájának kimúlnia, „reccsent meg, loccsant szét” az állat feje csizmája alatt, és „nyúlt el fehér nyaka a trágyalében”. Úgynevezett gyengeségét parancsnoka, sőt általában Bugyonij kozákjai is elnézték a pápaszemes haditudósítónak. A zárómondat tanúsága szerint most Ljutov nem társai elismerését akarja kivívni, hanem saját balliberális elvárásainak akar megfelelni: szabadulni szeretne azoktól az állítólagos előítéletektől, amelyek miatt nem érezheti magát a kozákok közé valónak. Az elbeszélő azonban nem képes motívumai összességéről számot adni. Aki a beilleszkedés liberális vágyától hajtva, az emberölést a legegyszerűbb dolognak nevezi, magát nemrég istenhívőnek vallotta, és kiverte a fogát annak a kozáknak, aki emiatt árulónak tekintette. Amikor Akinfijevvel, a forradalmi törvényszék volt kocsisával megütközik, akivel „már réges-régen számadása volt”, tisztában van azzal, hogy lelki-szellemi szabadságát, emberi arcát védelmezi a gonosz zsarnoki hatalmával szemben. A kozákot ugyanis a gonosz szállja meg, az teszi, mint a bibliai időkben, „nyavalyatörőssé”, készíti arra, hogy ujjaival Ljutov száját szétszakítani próbálja, és görcsben rángatózva verje arcát.

Az ellentétes motívumok nem az elbeszélő tudatában, hanem az élményeit kivetítő expresszív képekben ütköznek meg. Bár véres csata után vagyunk, a vörös agyagot nem az éppen végetért kézitusa emléke változtatja megdagadt, vértől csorgó szomorú sebbé, hanem az öldöklésnek a forradalmi törvényszék kocsisán kitört tébolya. Az első csillag pedig azért ragyog fel az elbeszélő fölött, mert az előítéletekkel leszámolás liberális krédója ellenére szembefordult ezzel az ördögössel, nem engedte, hogy a földhözragadt paraszti igazság értelemellemessége lerombolja léte szellemi alapjait, eltorzítsa a szabadság iránti személyes elkötelezettségét. Viszont azért merül el hamarosan az égi fény a fellegekben, és siratja ernyedten az eső a lombokat, mert Ljutov megsejti, hogy a szabadság melletti kiállás nem képes az örvényes elemi erejét a világban lebírni. Hiába repül az este az ég felé, mint egy csapat madár, és borítja a tájra meg az emberre a sötétség nyirkos koszorúját, az gyászkoszorúként nehezül rá, melynek súlya alatt görnyedve alig

vonszolja lábát. Bár a liberális elbeszélő csak a vértől irtózás leküzdésének vágyát képes megnevezni, a műben ábrázolódik, hogy gátlása nem értelmiségi puhányságból vagy előítéletből származik, hanem a létet mérgező gonoszság hatalmának megsemmisítő élményében és önmagának vele szembeni tehetetlenségében fogan. Oldásának pedig nem az elbeszélő, hanem a polgárháború vérgőzös tébolya az akadálya. Sőt, az író, személyes fogyatékosságából erényt kovácsolva, gátlásának bevallása, a liberalizmus határának elismerése révén kerüli el a személyiségét kiüresítő dogma, az ész tébolyába menekülés zsákutcáját.

Babel novelláskötete nem a liberális késztetéseit követő és személyisége épségét védő elbeszélő élményeit, kalandjait ábrázolja. A *Lovashadsereg* modernsége abban áll, hogy a Gorkij tanácsára az „emberek közé” ment író ábrázolása középpontjába állítja (kérdés, mennyire Gorkij szándékai szerint) a polgárháborúban elszabaduló gyűlölet és irigység emberellenességét. Figyelemreméltó, hogy a liberális előítéletellenesség Babelnél a létrenyitottsággal párosul. Emlékeztetünk arra, hogy Csehovnál, a tizenkilencedik századi liberálisnál (mintha a gonoszság feneketlen mélységét feltáró Gogol vagy Dosztojevszkij nem élt volna) a rossz ontológiai problémáját – a kultúratisztelő polgár emancipációs törekvésének megfelelően – a közönségesség, a banalitás, vagyis a műveletlenség, a durvaság, „az ázsiaiáság” elfedi. Ugyanakkor a nagyregény fundamentális, a rossz forrását egyértelműen az emberi személyben kereső felfogásával szemben – és Babelhez hasonlóan – Csehov a világban megmutakozó emberi gonoszság, a közönségességé stilizált társadalmi rossz másodlagos jelentőségű, bár korántsem elhanyagolható kérdésére összpontosít. Ezt veszi a személyes kiválóság egyetemessé tételének – a századfordulóra megroppanó és költői világát a semmi partjára sodró – álma felől szemügyre.

A nagyregényt követően azért szükséges a rosszhoz a világ felől, liberális szemszögből közelíteni, mert miután Tolsztoj és Dosztojevszkij elemzései nyomán érzékelhetővé vált (bár ők maguk óvakodtak ezt a következtetést levonni), hogy az egyéni kiválóságon alapuló igazságképviselet nem tehető egyetemessé, szembe kellett nézni azzal a súlyos ténnyel, hogy a mindannyiunkra háruló személyes felelősség ellenére nem mindenki a szellemi erő alanyaként, a megváltás cselekvő részeseként fog az üdvtörténetbe kapcsolódni. Az utóbbiak személyes méltóságának megújítása, emberi rendeltetésének kibontakoztatása tehát megköveteli, hogy az emberlét szellemi megalapozottsága ne csupán a lelkiismeret személyes terében, de a társadalmi rossz, a világba transzcendálódott emberi gonoszság ellenében is bebizonyosodjék. Babel érdeme, hogy az emberlét szellemi alapjainak érvényét a lelkiismeret személyes terén belül biztosító nagyregény eredményeinek kiegészítéseként túllép a társadalmi igazságtalanság szentimentális féligazságán, és a személyes szellemi felelősséget kiterjeszti a társadalmi rossz általa elemzett világára.

Míg a liberalizmus szellemi határait tisztelő elbeszélő csupán tanúja a társadalmi rossz pusztító erejének, a létük szellemi alapjait megtagadó vörösoszákok, akik világára „az emberek közé” ment író összpontosít, e pusztítás szenvedő alanyai. Például az a vörösgenerális, az egykori kanász, aki a polgárháború forгатagában korábbi sérelmei megtorlásaként a nép nevében leszámol földesurával. Nézzük, miben áll a bábeli elemzés szerint a bosszú emberellenessége? „Ekkor tiporni kezdtem Nyikityinszkij földesurat, a volt gazdám. Tapostam, rúgtam egy óra hosszat vagy talán még annál is tovább, és ezalatt volt elég ideje, hogy megismerje

az életet a maga teljességében. Kereken megmondom, az agyonlövással csak egyszerűen lerázunk magunkról egy embert – az agyonlövés neki kegyelem, nekünk meg aljas könnyebbség, az agyonlövással nem hatolsz be oda a mélyre, ahol az ember fészkel, és így meg sem mutatkozhatik igazi mivoltában. De hát bizony megesik, hogy én magamat sem kímélem, megesik, hogy egy álló óra hosszán át vagy még tovább tiprom-taposom az ellenséget, mert hát szeretném megtudni, milyen is az élet itt minálunk...” (*Pavlicsenko Matvej Rogyionics élete*)

Szinte mindegy, mi a sérelem, az úgynevezett társadalmi igazságtalanság, amelyet a proletárforradalom katonája akar orvosolni. És nem is azon van a hangsúly, mennyire sérül a megtiprott áldozat, esetleg belehal-e sérüléseibe. Még abban is a múltó indulati tényező, az érzelmi befolyásolttság megnyilvánulását kell látni, hogy a bosszúálló nem elégszik meg az agyonlövással, a másíknak súlyos és tartós testi-lelki szenvedést akar okozni, mert indulatai csillapodását annak látványától, illetve e látvány előidézésétől várja. Pavlicsenko tulajdonképpeni gonoszsága „spirituális” érdeklődésében van, abban, hogy a másík személyiségét, a halhatatlan lelket akarja megsemmisíteni. Föllépésének szellem- vagy emberellenessége abban áll, hogy az emberlét magjának és mértékének nem a személyes és világon túli igazságot befogadni hivatott lelket tekinti, hanem azt az életet, amelynek nyomasztó közegét a hozzá hasonlóan létük szellemi alapjait megtagadó emberek teremtik. Pavlicsenkót igazában nem egykori sérelme mozgatja, a leginkább sérelmesnek azt találja, hogy némely emberek úgymond nem ismerik az életet a maga teljességében, azaz a lelket továbbra is az isteni igazság befogadására hivatottnak tekintik. Feladatának ezért azt tartja, hogy hozzájáruljon a lélek úgymond igaz voltában megmutatkozásához, vagyis azt a transzcendes igazságot megtagadó élethez igazítsa. A kanászból lett generális azáltal lesz a proletárforradalom katonája, a gonosz, immanens paraszti igazság megszállottja, hogy magát sem kíméli, és a száanalom, az emberiesség alkalmi késztetéseinek ellenállva, „az aljas könnyebbséget elutasítva”, a társadalmi rossz orvoslásától várja az emberlét végső kérdéseinek elrendezését.

A két Iván című elbeszélésben egy pap az áldozat, aki a katonai szolgálat alóli fölmentése érdekében süketnek tettei magát, és akinek fülénél a Ljutovot is megtámadó, nyavalyatorős Akinfijev addig sütögeti a pisztolyát, amíg az valóban megsüketül. A pap és a kozák között valóságos spirituális párbaj bontakozik ki: „Felettem a legfelső bíróság fog ítéletet mondani – mondotta (a pap) tompán – nem te vagy az én bírám, Iván... – Mostanság mindenki mindenkinek a bírása – vágott a szavába a második szekér kocsisa, aki egy ürge púposra hasonlított. – Még a halálos ítéletet is egykettőre kimondják... – Sokkal jobb lenne – folytatta Agejev (a pap), és kihúzta magát –, ha megölnél, Iván... – Ne dévajkodj, diakónus – lépett oda hozzá Korotkov, akit már régebből ismertem. – Értsd meg végre, milyen emberrel utazol. Más az ő helyében már rég lepuffantott volna, mint egy kacsát, még csak nem is köhintett volna, ő pedig az igazságot akarja kihámozni belőled és oktat, te kiugrott csuhás... – Jobb lenne – ismételte meg makacsul a diakónus, és egy lépést tett előre –, ha megölnél, Iván. – Megölnöd te saját magadat, te nyavalyás – válaszolt Akinfijev sápadozva és selypítve. – Magad ásod meg majd a sírodat, és magad hantolod el magad... Legyintett, leszakította a gallérját, és a földre rogyott. Rájött a roham. – Óh én egy vérem! – kiáltott fel vadul, és arcába homokot szórt. – Ej, én keserű vérem, én szovjet hatalmam... – Vanya, lépett oda hozzá Korotkov, és gyengéden a vállára tette a kezét. – Ne vergődj, kedves barátom, ne bánkódj.

Indulni kell, Vanya...Korotkov vizet vett a szájába, Akinfijevre fröccsentette, aztán odavezette a szekérhez. A diakónus ismét elfoglalta a helyét a bakon, és megindultunk.”

A kozáknak eszét veszi a tudat, hogy valaki kivonhatja magát az általa totálisnak tekintett immanens társadalmi igazság hatálya alól. Majd a végletekig felingerli a szellemi erő, amelyet szorongatott helyzetében a diakónus tanúsít. Ed-dig még senki nem mondta a szemébe, hogy nem lehet a bírása, és főképp olyan ember nem, aki ki van szolgáltatva neki. Hiszen mint a polgárháborús helyzetet jellemezve, a másik kocsis mondja, mostanság mindenki mindenkinek a bírása. A diakónus tagadja ennek a helyzetnek a jogosságát, és személye szuverenitását bizonyítja, amikor gyötrőjét arra figyelmezteti, jobb lenne, ha megölné. Ha azonban a diakónus a könnyű és gyors halálban reménykedik, nem érti, milyen emberrel találkozott, nem sejt, hogy a másik magát sem kímélve, akarja belőle úgymond az igazságot kihámozni, azaz „a kiugrott csuhást” megtanítani a maga gonosz vörösistenére. Legalábbis az őrjöngő kozák vad kiáltozását – óh én egy vérem, én keserű vérem, én szovjet hatalmam – nehéz másképp érteni.

Nem csupán a gondolkodásnak az immanens igazsághoz igazítása, az élet kegyetlen törvényeinek a forradalmi erőszak általi elismertetése igényel képtelen erőfeszítést. Hasonló feladatot jelent az immanens igazság eszelős irracionális rendjének, az úgynevezett szocialista humanizmusnak a fenntartása. Az utóbbi bizonyítja, hogy A só című elbeszélésben a megtiprott földesúrtól és a proletárerkölcsre tanított diakónustól eltérően sem a feketéző asszony, sem a vonatra őt mint magukfaját fölengedő katonák nem adják jelét létrenyitottságuknak, a személyes és a világon túli igazság iránti igényüknek, amikor szívességüket így magyarázzák: „Üljön csak ide asszonyság, ide a sarokba, ringassa a gyereket, úgy érkezik az urához, hogy egy újjal sem bántjuk, aztán reméljük, hogy jó sok gyereket nevel még fel, akik a helyünkbe lépnek, mert hát az öregek kiöregednek, gyereket meg alig-alig látunk. Sok viszontagságot megéltünk mi már, asszonyság, a nagy háborúban meg ebben is itt, fojtogatott az éhség, mart a hideg, üljön csak le, asszonyság, ne féljen...”

A katonák azért azonosulnak az asszonnyal, mert hozzájuk hasonlóan fázik, és föltehetőleg ugyancsak éheznek. Az érzelmi azonosulás kizárólag vegetatív, állati jellegű, mert a vöröskozákok magukban is csak a vegetatív, állati tényezőt hajlandóak elismerni. De még a családi életet, a gyermeknevelést, a nemzedék-váltást is immanensen, vegetatívan értelmezik, hiszen pusztán a fajfenntartás és a proletárhadsereg utánpótlásának biztosítása indokolja számukra az asszony iránti jószándékot, ismerteti el velük a gyermekét nevelő anya erőfeszítését. Az immanens igazság és a vegetatív azonosulás nem alkalmas arra, hogy egyértelmű helyzetet teremtsen, arra pedig még kevésbé, hogy biztosítsa a szabad akarattal megáldott és lépten-nyomon döntések elé kerülő ember lelki-szemleli békéjét, önmagával azonoságát. Balmasov szakaszvezető, aki rábírtá katonáit, hogy az asszonyt fölvegyék a vonatra, és zaklatásaiktól megkímélik, dührohamot kap, amikor észreveszi, hogy védenca becsapta. Pavlicsenko és Akinfijev a másik két elbeszélésben a léleknek a személyes és a világon túli igazságra nyitottságát nem hajlandó elismerni, Balmasov viszont az ember egzisztenciális kérdéseit akarja a proletárforradalom ügyének alárendelni. Ezért hárítja el a csaláson rajtakapott asszony mentegőzését: „Balmasov megbocsát a sorsodnak...Balmasovnak mi sem könnyebb ennél. Balmasov annyíért adja, amennyíért vette, a kozákoktól kérdezd, azoktól,

akik úgy becsültek meg, mint dolgozó anyát, no meg ettől a két lánytól kérdezd, akik most itt sírnak mindattól, amit az éjjel átszenvedtek, a búzatermő Kubanyban maradt asszonyainktól kérdezd, akik ember nélkül morzsolják asszonyi erejüket, és ott magányosan a gonosz kényszer alatt minden jöttment megtiprója lehet ifjú lány-ságuknak... Téged egy ujjal sem bántottak, bár az ilyen magadfajta egyebet sem érdemelne. Ne tőlem, hanem az ezer sebből vérző, lesújtott Oroszországtól kérdezd...”

A gonoszság és az ostobaság elegyét szabadítja el a nézőpont önkényes fölcserélése. A balmasovi retorika azt sugallja, mintha a két lányt megerőszkoló, de az asszonyt megkímélő katonák elismerést érdemelnének, és ezért az előbbi bírái lehetnének. A kozákok vágyait kielégíteni kényszerülő lányok szenvedése a szónok szerint nem a vörösök gátlástalanságát tanúsítja (hiszen igényüket úgy-mond ki kellett elégiteni), hanem azt hivatott érzékeltetni, hogy az asszony a proletárutódok nevelése érdekében mekkora kedvezményt kapott. Ami viszont a kozákok esetében jogos igénynek számít, az az asszonyaikat és lányaikat megerőszkoló „jöttmentek” esetében gonosz kényszer, hiszen azok nem a szovjet hatalom történelmi küldetését betöltő harcosai. Az ezer sebből vérző, lesújtott Oroszország pusztulását pedig – amelynek nevében Balmasov az asszonyt a mozgó vonatból lelöki, és mint maga mondja, lepuffantja – nem a maga és családja megélhetését vagy jólétét biztosítani igyekvő asszony okozza, hanem azok, akik torz ideológiájukkal megtámadják az emberlét alapjait. Hiszen a förtelmes és gyötrelmes káoszt, amelyben az ősidők óta elemi szükségletnek tekintett só is csak feketén, az eladót és a vevőt halálveszélynek kitéve beszerezhető, a proletárdiktatúra örjögése szabadította a világra.

Az igazság érvényesítését a személyes kiválóság alapján kereső Tolsztoj és Dosztojevszkij a bűnt, a rosszat a lelkiismeret szubjektív terén belüli kérdésként kezeli, vagyis nem fejt ki a világba transzcendálódott emberi gonoszság, a társadalmi rossz jelentőségét. A novellaíró Babel nem érzi feljogosítva magát arra, hogy az emberlét ontológiai kérdését kifejtse. Mégis hozzájárul azáltal az igazság érvényesüléséhez, hogy a szellemi alapok hallgatólagos elismerése mellett a rosszat, a bűnt a lelkiismeret szubjektív terén belül nem értelmezhető, az emberlét minden körét behálózó jelenségnek tekinti. A tizenkilencedik század a rosszat a lélekben felbukkanó kísértő szellemként jellemezte, és az egyént érzelmesen fölmentette a világban megmutatkozó gonoszság lelket-szellemet torzító hatásának felelőssége alól. A *Lovashadseregben* azt látjuk, hogy az elbeszélő személyes vívódásai – mint különösebb jelentőséggel nem bíró tényezők – többnyire homályban maradnak, és a figyelem a világba transzcendálódott emberi gonoszságnak, a társadalmi rossznak a személyiséget megrontó hatására összpontosul. Ebben az ízig-vérig modern, huszadik századi alkotásban nem azért terelődik az érdeklődés az emberi ábrázatukat vesztő, a létük szellemi alapjait megtagadó vöröskatonákra, mert az életbe beavatódó, a tudástól megkísértett modern embert vonzza a démonikus megszállottság témája, amint azt a romantika és a szecesszió sugallja. Babel a lelkiismeret szubjektív terén belül maradó megoldásokat félretéve, azoknak a torz igazságkeresését ábrázolja, akik nem szellemi állásponton állnak, akiket a személyes és a világon túli igazság teremtő erejétől megfosztottság jellemez. A liberális író nem arra törekszik, hogy a szellemi-lelki önállóság képességével nem rendelkező emberekkel beláttassa torzságukat, s ezáltal őket szellemileg feltámassza. Feladatát annak elérésében látja, hogy az egyéni kiválóságon alapuló igazságképviselőt hu-

manista programján túllépve, személyes adottságaitól és társadalmi helyzetétől függetlenül mindenki az igazság részesévé válják. Bár elfogadhatatlan a katonák gonosz, immanens proletárigazsága, és nyilvánvaló, hogy az általuk megtagadott isteni igazság elsősorban őket magukat bünteti, a gondolkodás nem elégedhet meg a bűn és a bűnhődés lelkiismereti mozzanatának rögzítésével. A polgárháború véres színjátékában annak intő jelét kell látni, hogy az üdvtörténet egyensúlyát többé nem elegendő a gondviselésnek a személyes igazságképviselőt emberi feladattól megfelelő fogalmára bízni, hanem ideje az embert és világát egyelvűen, a világon túli személyes igazságból kiindulva értelmezni.

Az arisztokratikus humanista program elégtelenségét megtapasztaló kései Tolsztoj is mindenkit részesíteni akar a személyes és a világon túli igazságból. A világban megmutatkozó gonosszággal nem számolása miatt abban bízik, hogy ami meghaladja az arisztokratikus igazságképviselőt lehetőségét, azt kiegészítheti a jóság és a szeretet vallása, az önálló szellemi teljesítményre nem vállalkozó emberek erkölcsi szilárdsága. A tizenkilencedik századi polgári berendezkedés modern tömegtársadalommá, jóléti demokráciává változása közvetve igazolja Tolsztoj várakozását, de sajnos nem hozza a keresztény kultúra, a világcivilizáció kérdéseinek az orosz klasszikus által keresett tartós elrendezését. Mint a totális diktatúra csődtömege tanúsítja, az orosz paraszt úgynevezett emancipálhatatlansága miatt a tekintélyen alapuló intézményeket feladó, de a liberális világképen belül maradó világunkban nem sikerül a személyes igazságot érvényesíteni. Bár Babel tartózkodott az igazságképviselőt kérdésének fölvetésétől, amikor figyelmét a polgárháború jelenségeire összpontosítja, a művészi ábrázolás erejével érzékelteti, hogy a liberális világkép elégtelenségét megtapasztaló világunk nem térhet ki az igazsággal szembesülés egyetemessé tétele elől.

A tárgyilagos és az emberlét – általa szóba nem hozott – szellemi alapjait tisztelő írótól távol áll a gonosz megszállottságukban örvengő lázadó muzsikok idealizálása vagy igazolása. Ha viszont szembenézünk azzal a kérdéssel, miért kötötte le egy életre érdeklődését e figurák ágálása, és fogja ábrázolásuk a *Lovashadsereg* olvasóit örökre elbűvölni, akkor azt kell mondanunk, azért, mert – ha bennük nem is – az írói teremtőerő jóvoltából mögöttük fölsejlik az emberi létezés igazságba öltöztetésének üdvtörténeti igénye. Baulin századparancsnok alábbi jellemzése legfeljebb a polgárháború éveiben tűnhetett elismerésnek, amikor a torz ideologikus elfogultság a mérlegelést nem ismerő elszántságot magától értetődően igazolta: „Huszonkét éves korában Baulin nem ismert semmiféle kételyt. A sok-sok ezer Baulinnak ez a tulajdonsága volt a forradalom győzelmének egyik fontos tényezője. Baulin szilárd volt, szófukar, makacs. Életútja egyszer s mindenkorra eldőlt. Semmilyen kétely nem kínozza ezen út helyességét illetően. A nélkülözéseket föl sem vette. Képes volt ülni aludni. Két kezét összekulcsolva aludt, és úgy ébredt föl, hogy az álomból az ébrenlétbe való átmenetet észre sem lehetett venni. Baulin parancsnoksága alatt senki sem számíthatott kegyelemre.” (*Argamak*)

Bár az elbeszélésben a kérdés nem tevődik föl, meg kell kérdeznünk, jó-e, hogy a forradalom győzött. Az elbeszélővel szemben természetesen elismerjük, hogy a tudás szilárdságának a kételkedés a biztosítéka. Úgy véljük tehát, hogy a hajthatatlan, szófukar ember beosztottainak és ellenfeleinek sok fölösleges szenvedést okoz. Baulin nem az önkényeskedésre hajlamos vöröskatonák egyike, akik a szovjet hatalomtól az immanens paraszti igazság érvényesülését várják. Ehelyett az elbeszélésben arról olvasunk, milyen nehézségeket okoz Ljutovnak a

lovashadsereg életébe illeszkedés. A tábori lap szerkesztője egy kozáktól büntetésből elvett lovat kap, és hozzá nem értése miatt, a ló eredeti gazdáját meg az egész századot magára haragítva, a pompás állatot rövid idő alatt tönkreteszi. Ljutov szemrehányást tesz a parancsnoknak: „Ellenséget szereztlél nekem – mondtam neki. – Hát tehetek én róla? – A századparancsnok fölemelte fejét. – Átlátok rajtad – mondta – átlátok rajtad egészen. Ellenségek nélkül szeretnél élni... Egyre csak ezen töröd magad, ellenségek nélkül...– Csókolózzék össze az ember egy ilyenrel – dűnnyögte Bizjukov (aki az előbb még a ló békülni nem akaró gazdáját Ljutov bocsánatkérésének elfogadására biztatta) félrefordulva. Baulin homlokán tűzpiros foltok ütöttek ki. Arca megrándult. – tudod, miért van ez? – mondta szinte fuldokolva. – Azért van, mert unatkozol itt... Szedd a sátorfád, és menj innét az anyádba.... El kellett mennem. Áthelyeztettem magam a 6-ik századhoz.”

A kozák talán megbocsátott volna, ahogy korábban társa is erre biztatta, az akarata ellenére okozott sérelmet bánó szerkesztőnek, ha nem érezte volna meg benne azt, amit a parancsnok fejtett ki, nevezetesen hogy a jóság és szeretet parancsának engedelmeskedve, megfélemedezik a proletár osztálygyűlölet úgynevezett kötelességéről. A megbocsátást elutasító szava – „Még nincs itt a húsvét, hogy béküldözzünk” – erre utal. Nem találnak ugyanis a közējük állt, de ellenségek nélkül élni akaró, értsd a gyűlölet és az irigység proletárvallását elfogadni nem hajlandó haditudósító viselkedésében biztosítékot arra, nem cseréli-e föl az immanens proletárigazság érvényesítésének tébolyát a jóság és a szeretet patriarchális paraszti vallására. A vöröskatonák a személyes és a világon túli igazságot érvényesíteni nem tudó, ugyanakkor a gonosz immanens paraszti igazságot elutasító Ljutovot idegennek találják. Ezért sértődnek meg amiatt, hogy unatkozik közöttük, annak ellenére hogy sorsukban, küzdelmükben osztozik, és szellemi eszközeivel az általuk szem elől tévesztett közös emberi célt szolgálja. Jobb lett volna, ha a forradalom nem győz, és ezért értelmetlen lenne az elszánt Baulinban a forradalom hőseit ünnepelnünk. Az sem vezet azonban messze, ha az emberellenesség elszabadulásának magyarázatát az ő megátalkodottságában látjuk, bár saját emberellenességéért természetesen felelős. Helyesebb a forradalom nemkívánatos sikerében annak jelét ismerni föl, hogy bár eljött az igazsággal szembesülés ideje, a világ egyelőre nem bizonyult méltónak a vele találkozásra. Baulin és társai torz erőfeszítésében, az általuk előidézett pusztításban ez a felemás helyzet tükröződik.

Trunov századparancsnok, a nevét címében szerepeltető elbeszélés hőse Baulinnál konfliktusosabb, drámaibb figurának tűnik. Vele Ljutov a foglyul ejtett lengyel katonák miatt szólalkozik össze. Parancsnok létére Trunov hajlamos az önkényeskedésre, és mint az előző elbeszélésben a lovát elvesztő, lefokozott kozák, a hadbírószágot megkerülve számol le a fogoly tisztekkel. Amikor azonban beosztottja a leszámolást úgy értelmezi, mint alkalmat a szabadrablásra, Trunov a katonát így korholja: „Andrej – mondta, szemét a földre szögezve – Andrej – ismételte anélkül, hogy fölnezzet volna – , a mi Szovjet Köztársaságunk még él, korai lesz még az osztozkodás, dobd el a holmit, Andrej.” (*Trunov századparancsnok*) S mivel az szavát hallatlanná teszi, habozás nélkül utánaló, így kényszeríti engedelmességre. Trunov a fosztogatást mint a léffeltételekről való egyéni gondoskodást tekinti a szovjet hatalommal összeférhetetlennek. Nem mondhatjuk tehát, hogy a bolsevik ideológia szerint eljáró tiszt eszmei alapon áll, s motívumai tiszták. Ráadásul az általa megakadályozott fosztogatás kistílű csibészesség lenne ahhoz a gonoszsághoz képest, amit a rangjukat rejtő tiszteknek a foglyok közül kiemelése és

önkényes kivégzésük jelent. A figura indítékaiban kiigazodás céljából hozzá kell tenni, hogy a mézszárlásra nem a szimpla irigység, hanem a művelt, ápolttestű tisztek iránti megszállott gyűlölet készteti. Akinek vérvé vált, az a proletárideológiát nem ürügyül használja vágyai kiélésére, hanem gonoszságában azonosul a szovjet hatalommal. Ezt bizonyítja, hogy pár perccel később a parancsnok önfeláldozóan vállalja a századra támadó repülőgépek elleni harcot, és a halálvesztély elől menekülni próbáló gyáva fosztogatót is a küzdelem elfogadására kényszeríti. De a halál sem emeli alakját hősiessé, önfeláldozása sem minősül hőstetté, mert nem a bajtársak iránti szeretetből, hanem az ellenség elleni gyűlöletből táplálkozik.

A szeretetre való képtelenséget nem pusztán lelki torzulás, a gyűlölködés káros beidegződése idézi elő. Az a proletárvallás ellendogmájából, a lélek halhatatlanságának, az emberi személy istenarcúságának tagadásából fakad. Trunov nem, mint Krisztus, barátaiért hal meg, hanem mint búcsúlevele tanúsítja, „a lelőtt ellenség számát tartja kötelességének lehetőleg kettővel növelni”. Azt a hibát akarja így helyrehozni, hogy az önkényes leszámolás miatt két fogollyal nem tudott elszámolni. A bajtársai iránti ragaszkodás torzságára, a szeretet, e személyes szellemi erő hiányára utal az is, hogy a halálra készülő parancsnok azzal adja át csizmáját a többieknek, használják, mert vadonatúj. A proletárforradalom ügyét képviselő, az ellenséget gyűlölni köteles parancsnok nem szereti bajtársait, róluk csak az anyagi létfeltételek biztosításával gondoskodik, és eközben a szeretet alnyát, saját halhatatlan lelkét meg kell tagadnia.

A lelke halhatatlanságát, személye világon túliságát tagadja meg az a Dolgusov is, aki a csatában halálos sebet kap, és hogy ne kerüljön az ellenség kezére, arra kéri Ljutovot, „ne sajnáljon tőle egy golyót”, végezzen vele. A haldokló attól tart, ha a lengyel ott találja, „meggyalázza”. (*Dolgusov halála*) Aki így igazolja a haldokló kegyes célú kivégzését, a totális háború alapján áll. Amikor tehát Ljutov helyett barátja, Afonyka lövi szájba Dolgusovot, nem csupán szenvedő bajtársán segít, de közvetve az ellenféllel való kíméletlen leszámolás mellett is hitet tesz. A jámbor Ljutov amiatt szégyenkezik, hogy bajtársát cserben hagyta, mert a drámai helyzetben nem ismeri föl, hogy léte szellemi alapjaihoz ragaszkodik. Afonyka szemrehányó szavai („Pusztulj innét... megöllek! A pápaszemesekek! Úgy sajnálnak bennünket, mint a macska az egeret.”) csak látszólag szólnak a szolidaritásról. Valójában a bűnben megrögzött ember akarja a büntől vonakodót tettestársává tenni. Az elbeszélő azt fájlalja, hogy legjobb barátját, Afonykát elvesztette, pedig a szakítás révén személyisége épségét mentette meg. Szinte szerencse, hogy az ingerült Afonyka egykori barátját csupán „szolgalelékeknek” nevezi, és egyelőre nem ellenségének tekinti.

Az orosz paraszt úgynevezett emancipálhatatlanságát megtapasztaló, de miatta léte szellemi alapjait megtagadni nem hajlandó Babelnek nincs módja az igazságérvényesítés tébolyától démonizált, annak személyességét és világon túliságát, isteni jellegét elutasító vöröskatonákkal az igazság szellemi erejét megsejtenni. A keresztény ortodoxia hagyományát az újkori gondolkodásba kapcsoló, az emberlét szellemi alapjait a liberális világképen belül megtapasztaltató orosz gondolkodás a nyugati keresztény kultúráktól eltérően nem segítette elő, hogy a paraszt, a teokratikus birodalom alattvalója elsajátítsa a szellemi tapasztalat önálló érvényesítésének képességét. Mivel a felemás polgári nemzetfölfogás a keresztény ortodoxiától távolodás mértékében fogalmazódott meg, a legújabb korban az a benyomás támadt, mintha a léttapasztaltató életközösség nem a személyhez ha-

sonlóan a létben gyökerezne, hanem benne mint társadalomban a polgárok tudatos társulását, a fiktív társadalmi szerződés következményét kellene látni. A nemzeti törekvés polgári értelmezésének elégtelenségét, világban megrekedését jelezve, a liberalizmusnak a szellemi alapoktól való elszakítását következetesen végig vivő bolsevik diktatúra még a teokratikus cári birodalmat, az ortodox keresztény hagyomány felett örökös hatalmat is kisajátította, és emberellenes zsarnokságát a francia forradalmat is felülmúlva bontakoztatta ki.

A nemzet ontológiai jellegét a legnyilvánvalóbban a magyarság ismeri, amint azt az 1956-os forradalom és szabadságharc tanúsította. Európa birodalmat fenntartó, „nagy” nemzetektől eltérően a magyarság nem hajlott arra, hogy kultúrájának világbeli elismertetése kedvéért személytelen, immanens erőfeszítésekkel gyengítse a nemzetet átható személyes szellemi összetartozástudatot. Bár a polgárosult nyugati nemzetektől eltérően a magyar társadalom nem védte ki a totális diktatúra fertőzését, a birodalmi törekvésről való önkéntes lemondás és a reálpolitikai megfontolásoktól való módszeres tartózkodás következtében nálunk nem sajátította ki a diktatúra a nemzeti érzést. Ehelyett az intézményeitől megfosztott és az egyéni spirituális tájékozódás tilalmát elszenvető nemzet nyilvánította ki a totális diktatúra nyomása ellenében sugallatos életközösség voltát, azaz élte meg történelmi érvénnyel, hogy a kultúra alapja nem a kiválóak igazságkeresése, hanem a sugallatos életközösség léttapasztaló képessége, és az európai gondolkodás akkor aknázza ki rejtett tartalékait, ha belőle indul ki, vagyis módszeresen számol a nemzet léttapasztaló képességével.

Babel magukat, országukat pusztító és a félvilágot feldúló vöröskozákjait démonizálja az igazságérvényesítés nem rájuk szabott feladata. Azok a többségükben munkás- és parasztfiatalok, a pesti srácok viszont, akik 1956-ban az utcai harcokban vagy a rájuk következő megtorlásokban vesztek életüket, a proletárdiktatúra emberellenességével szembefordulás hevében, a társadalom egészét átfogó népmozgalom részeseiként élék át a sugallatos életközösséghez tartozásukat, válnak az emberléte fenntartó személyes és világon túli igazság képviselőivé. Egy idegen megszállás alatt nyögő, kirabolt kis nép ellenállása nem bírhatta le a világpolitika második számú tényezőjét, a bolsevikok által kisajátított cári birodalmat, amelynek katonai, gazdasági és demográfiai nyomását akkoriban a Nyugat sem tudta megtörni. Ötvenhat tényleges jelentősége elsősorban nem a létező szocializmus rendjének gyengítésében vagy megdöntésében (bár abban is), hanem abban áll, hogy szellemi örökségének feldolgozása teszi lehetővé a diktatúra intézményeinek lebontása után nyomasztó csódtömegének fölszámolását. Ez az oka, hogy bár az ötvenhatos forradalom és szabadságharc a proletárdiktatúra és a szovjet birodalom ellen irányult, történelmi szerepének fölmérése, hősei tettének elismertetése nem csupán a szocialista világrend megdőlését, de a lét szellemi alapjait relativizáló, a létfelajlásra hajlamos liberális világkép meghaladását is igényli.

Amikor az igazságképviselet föladatának fölvetésétől tartózkodó liberális író „az emberek közé” megy, illetve a polgárháború küzdelmeibe – miért-miért nem – a bolsevikok oldalán bevonódik, a gonosz immanens igazság tébolyában vergődő parasztkatonáktól eltérően ugyanúgy a sugallatos életközösséghez tartozás igénye vezeti, mint a proletárdiktatúra emberellenességével szembeforduló pesti srácokat. Függetlenül attól, hogy elköteleződését az író maga vagy mások előtt miként indokolta, nekünk, olvasóinak meggyőződésünk, hogy döntésében nem politikai vagy társadalmi megfontolás vezette. Az a szellemi célkitűzés homályosított el előtte

minden más tényezőt, hogyan segítheti hozzá a gonosz evilági igazság csapdájába esett embereket a személyes és a világon túli igazság megváltó erejének elfogadásához. Az emberellenességgel szembe fordulás vágya a pesti srácoktól eltérően természetesen nem a harcokban való részvétel, vagyis a bolsevikok ügyével azonosulás révén teljesül, hanem azáltal, hogy értelmezi a polgárháborúhoz való viszonyát, és megírja novelláskötetét. Babel műve, a proletárdiktatúra katasztrófájának értelmezése tehát nem kevésbé a liberális világnézet meghaladását igényli, mint ahogy azt ötvenhat történelmi jelentőségének megértése is föltételezi. A különbség az, hogy a liberális világnézetben maradás, az isteni igazságból kiinduló egyelvű gondolkodás hiánya az ortodox hagyományú oroszoknál, illetve a magyar kultúrában eltérő formában mutatkozik meg. Ott a proletárdiktatúra gonosz immanens igazságának botránnyában nyilvánítja ki a léttapasztaltat sugallatos életközösség nélkülözhetetlenségét, nálunk viszont ötvenhat egyedülálló történelmi élményét azért homályosítja el a gulyáskommunizmus „emberarcú szocializmusa”, mert a liberális világnézetnek nincs szava a sugallatos életközösség isteni csodájának kifejezésére.

Babel nem azonosul az előítéletellenesség liberális dogmájával. Apolekről, az eretnek nézeteket valló és az evangéliumi jeleneteket vérbő életszeretettel ábrázoló vándorfestőről tudósító elbeszélő elhatározza, hogy e különös művész nyomdokain fog járni, és fogadalmának áldozatul dobja „az álmaiban dédelgetett düh édes érzését, az emberképű ebek és disznók iránt érzett keserű megvetést, a bosszú néma és mámorító tűzét”. (*Pan Apolek*) Az író végül is elhatárolódik hasonmásától, amikor az elbeszélés zárásaként a képek és az apokrif legendák élményét „valóra nem vált álmoknak és suta dallamoknak” nevezi. Babel nem bánja, hogy „a tekintélyes polgárok megrökönyödvé ismerik föl Pál apostolban Janeket, a megtért sánta zsidót és Mária Magdolnában Elkát, az ismeretlen szülőktől származó zsidólányt és ismeretlen apáktól származó többrendbeli fattyúgyerek anyját”. Nem osztja a vikárius teológiai és valláserkölcsi aggályait sem, aki a festőt védelmebe vevő tömeget így korholja: „Hiszen ez az ember még életetekben szentté avatott benneteket!... A szentség kimondhatatlan jeleivel vett körül benneteket, titeket, akik háromszor is beleestetek az engedetlenség bűnébe, titeket, titkos pálinkafőzőket, titeket, irgalmatlan nyavalyásokat, titeket hamis mértékkel mérőket, titeket, akik saját lányotok ártatlanságát is áruba bocsátjátok.” Arra azonban nem hajlandó, hogy a vikárius szavába vágó csámpás Witoldhoz, ehhez a sírásóhoz és orgazdához hasonlóan hirdesse az értékek viszonylagosságát, mondván: „hogyan látja az igazságot a mindenható Úristen, ki tudja ezt megmondani a tudatlan népnek? Vajon nincs-e több igazság Apolek képeiben, amelyek hízelegnek büszkeségünknek, mint tisztelendő atyánk káromlással és úri dölyffel teli szavaiban?”

Pan Apolek azért kerül közel az elbeszélések szerzőjéhez, mert az a maga naiv módján Babelhez hasonlóan azzal kísérletezik, hogy a tudatlan népnek megmutassa, miként látja a mindenható Úristen az igazságot. Bár még a vikárius dogmatikai szigorát is kielégíthetné, ahogy az egyáltalán nem naiv író a proletárdiktatúra emberellenességével szembenéz, de mint Apoleket, őt is az egyelvű gondolkodás igénye, az istenfiúság megélésének vágya serkenti, ezért száll az elbeszélő fejébe a festő „gyönyörűséges és bölcs élete...”, mint valami tüzes óbor”. A korunk legsúlyosabb kísértését megszenvedő, de annak próbáját kifogástalanul kiálló Babel, mint minden szellemi alkotó és az Igét valóban meghalló keresztény nem

csupán a megváltás jó hírére emlékeznek, de annak útját is egyengeti, hogy az idők teljességében az írás beteljesedjen.

Ahogy az eretnek szentképfestő az író lefokozott hasonmásának tekinthető, Babel érzi, van bizonyos érintkezés közte, illetve a zsidó vallás és a bolsevizmus összeegyeztetésével kísérletező Ilja Braclavszkij, a rabbi fia között is, aki szülei akarata ellenére belép a pártba, és akinek katonaládájában Lenin meg Majmonidész arcképe egymás mellett fekszik, „a kommunista röplapok margóján pedig óhéber versek kacskaringós sorai szorongnak”. (*A rabbi fia*) Milyen távol állnak az életút hasonlósága ellenére e figura zavaros világnézeti keresései a válságba jutott európai kultúrával azonosuló és az élet jelenségeihez elemzően forduló Babel teremtőerjű gondolkodásától! Az elbeszélő így von párhuzamot kettejük között: „én, aki ősi testembe alig bírom begyömöszölni képzeletem viharát, én fogtam fel testvérem utolsó leheletét”. A rabbi fiához hasonlóan Ljutov is képzelete viharával küszködik, de a katonavonaton tifuszban elhunyt társával ellentétben talán azért éli túl a polgárháború megpróbáltatásait, mert nem a benne dúló viharra összpontosít, hanem arra vállalkozik, hogy a felfordult világban vergődő emberek tévelygéseit az örök igazság fényébe állítsa.

Miért áll a bugyonniji lovashadsereg vörösoszákjainak oldalára a proletárdiktatúra emberellenességét nem osztó, sőt, az emberlélet fenntartó személyes és világontúli igazság nevében megítélő Babel-Ljutov? Az orosz és az európai kultúra kérdéseiben tájékozódó és a liberális világkép fogyatékoságát érzékelő kiváló író, ha előbb nem, a Vörös Lovas szerkesztőjeként megsejt valamit, ami még a *Bűn és bűnhődés*t, e páratlan remekművet megíró Dosztojevszkij számára sem nyilvánvaló. Soha egyetlen bűnösnek a – személyét fenntartó igazság előtti – felelőssége sem oldható fel személytelen érzelmességgel vagy hideg cinizmussal az isteni könyörületeségre hivatkozva. A bűnbánat, a megtisztulás nem föltétlenül intim ügy, sokszor meghaladja a szellemileg-lelkileg korlátolt ember (és nem csak az orosz muzsik) spirituális lehetőségét. A liberalizmus fogyatékoságát megtapasztaló író, aki az emberellenességben elmarasztalja hőseit, a keresztény kultúra szellemében felelősséget vállal a történésekért. Nyomasztja, hogy a tekintélyek intézményes érvényesítésén túljutott korunkban sem keleten, sem nyugaton, sem a világban, sem az egyházban nincs, aki a szó erejével vállalná az – úgymond emancipálhatatlan, valójában embertelen tébolyával a szellemi tekintély nélkülözhetetlenségét félreérthetetlenül jelző – orosz parasztnak az isteni igazságban megtartását.